

कुशण्ड

निधाय तत्र होमार्थं हृतं निःक्षिपेत् । ततस्तत्कुश-
पत्रद्वयमध्ये दक्षिणहस्तानामिकाङ्गुल्याभ्यां मूले च
वामहस्तानामिकाङ्गुल्याभ्यां गृहीत्वा दक्षिण-
हस्तोपरिभावेनाधोमुख्यस्तपाणिः प्रजापति-
ऋषिराभ्यं देवता आच्योत्यवने विनियोगः । ॐ
देवत्वा सवितोत्पुनात्वह्निरेण पवित्रेण वसोः
सूर्यस्य रश्मिभिः साहा । इत्यनेन कुशपत्रद्वय-
मध्येन हृतमधौ सङ्कुञ्जयात् । तूर्थां वारद्वयम् ।
ततस्तत्कुशपत्रद्वयमङ्गिरभ्युत्थाधौ निःक्षिपेत् ।
ततस्तस्याग्न्याधोदकेनातुमार्जनमग्रेरपरि नि-
धानं उत्तरस्यां दिश्ववतारणं इत्यमेव वारत्रयं
संक्षुभ्यात् इत्याव्यसंस्कारः । ततो धवखदिर-
पणाश्रोडम्बरायामन्यतमस्य अरत्निमात्रं भूमि-
ताङ्गुष्ठपूर्वविलं गासारध्रवन्धस्थितमर्थ्यादं खुवं
इत्यमेव वारत्रयं संक्षुभ्यादिति । खुवसंस्कारः ।
एवं खुम्भेद्यादिकं संक्षुभ्यात् । ततो दक्षिणं
गतु भूमौ पातयित्वा उदकाङ्गुलिं गृहीत्वा
प्रजापतिऋषिरदितिर्देवता उदकाङ्गुलियेके वि-
नियोगः । ॐ अदिते अनुमन्यस इत्यनेनाग्ने-
र्दक्षिणतः पश्चिमान्तात् पूर्वान्तं यावदुदकाङ्गु-
लिना सिञ्चेत् । ततः प्रजापतिऋषिरनुमतिर्देवता
उदकाङ्गुलियेके विनियोगः । ॐ अनुमते अनु-
मन्यस इत्यनेनाग्नेः पश्चिमतो दक्षिणान्तादुत्त-
रान्तं यावदुदकाङ्गुलिना सिञ्चेत् । ततः प्रजा-
पतिऋषिः सरस्वती देवता उदकाङ्गुलियेके
विनियोगः । ॐ सरस्वत्यनुमन्यस इत्यनेनाग्ने-
रत्तरतः पश्चिमान्तात् पूर्वान्तं यावदुदकाङ्गुलिना
सिञ्चेत् । ततः प्रजापतिऋषिः सविता देवता
अग्निपर्युत्तये विनियोगः । ॐ देव सवितः
प्रसुवयश्च प्रसुवयश्चपतिं भगाय दिव्यो गन्धर्वः
केतपूः केतन्नः पुनातु वाचस्पतिर्वाचन्नः खदतु
इत्यनेनोदकाङ्गुलिना दक्षिणावर्त्तनाग्निं वेष्टयेत् ।
ततो दक्षिणं जानूत्याप्य उपर्यधःस्थितदक्षिण-
वाममुष्टिभ्यां पञ्चपुत्रकुशान् गृहीत्वा विरूपाक्ष-
जपं कुर्यात् । परमेष्ठी ऋषी बद्रूपोऽग्निर्देवता
विरूपाक्षजपे विनियोगः । ॐ भूर्भुवः खरोम्
महान्तमात्मानं प्रपद्ये विरूपाक्षोऽसि दन्ताङ्गि-
कस्य ते श्रय्या प्रथे गृहान्तरीक्षे विमितं हिर-
य्यमं तद्देवानां हृदयान्यस्मये कुम्भेऽन्तः सन्नि-
हितानि तानि वज्रमृच वलवाच रक्षतोऽप्रमथी
अग्निमिषत्तत् सत्वं यत्तद्दादप्रपलास्ते त्वा संव-
त्सरे संवत्सरे कामप्रेण यज्ञेन याजयित्वा पुन-
र्ब्रह्मचर्यमुपयन्ति त्वं देवेषु ब्राह्मणोऽस्मिहं मनु-
ष्येषु ब्राह्मणो वै ब्राह्मणमुपधावत्युपधावामि
जपन् मा मा प्रतिजापीर्जुङ्गन् मा मा प्रति-
हौषीः कुर्वन् मा मा प्रतिकार्त्तिसां प्रपद्ये त्वया
प्रसूत इदं कर्म करिष्यामि तन्मे राध्यतां तन्मे
सम्पद्यतां तन्म उपपद्यतां समुद्रो मा विश्वथा
ब्रह्माऽनुजानातु तुषो मा विश्ववेदा ब्रह्मणः पुत्रो-
ऽनुजानातु श्वात्रो मा प्रचेता मैत्रावरुणोऽनुजा-
नातु तस्मै विरूपाक्षाय दन्ताङ्गये समुद्राय विश्व-
वचसे तुषाय विश्ववेदसे श्वात्राय प्रचेतसे सह-

कुशण्ड

खात्राय ब्रह्मणः पुत्राय नमः । इति जपित्वा
गृहीतकुशान् प्रागुदीच्यां दिशि क्षिपेत् । फल-
पुत्रे ब्रह्मणे निवेदेत् ॥ * ॥ अथ काम्यकर्मार्थं
कुशण्डिका तदा प्राणान् संयन् प्रथमं पुटाङ्गुलिम् ।
ॐ तपश्च तेजश्च अडा च ऋषी सत्वसाक्रोधश्च
त्यागश्च हृतिश्च धर्मश्च सत्वश्च वाक् च मन-
श्चात्मा च ब्रह्म च तानि प्रपद्ये तानि मामवन्तु ।
इति जपित्वा पश्चात् विरूपाक्षजपं कुर्यात् ।
इति सामवेदिनां सर्वसाधारणी कुशण्डिका
समाप्ता । इति भवदेवभट्टः ॥ * ॥ अन्यत् रघु-
नन्दनभट्टाचार्यकृतसंस्कारतत्त्वे प्रत्यक्षम् ॥ यजु-
र्वेदिनां कुशण्डिका पश्यति कृतदशकर्मपद्धतौ
ऋग्वेदिनां कुशण्डिका कालेशकृतदशकर्मपद्धतौ
च प्रत्यक्षम् ॥ * ॥ * ॥ अथ कुशण्डिकानन्तरं प्रकृतं
कर्म कर्त्तव्यम् । तत्र प्रथमं प्रादेशप्रमाणां हृताक्षां
समिधं तूष्णीमधौ ऊत्वा महायाहृतिहोमं
कुर्यात् । प्रजापतिऋषिर्गार्गीयत्रीऋन्दोऽग्निर्देवता
महायाहृतिहोमे विनियोगः । ॐ भूः साहा ।
प्रजापतिऋषिरग्निर्देवता वायुर्देवता महाया-
हृतिहोमे विनियोगः । ॐ भुवः साहा । प्रजा-
पतिऋषिरनुष्टुप्ऋन्दः सूर्यो देवता महायाहृति-
होमे विनियोगः । ॐ खः साहा । इति सुवे-
द्याव्याङ्गिप्रथमद्वयात् । यदि प्रकृते कर्मणि
चरुहोमोऽस्ति तदा आत्यन्तप्रक्रमविहितत्वात्
महायाहृतिहोमस्य प्रथमं महायाहृतिहोमो
न कर्त्तव्योऽन्ते तु कर्त्तव्य एव विहितत्वात् । ततः
प्रकृतं कर्म समाप्य पुनर्महायाहृतिहोमं कृत्वा
प्रादेशप्रमाणां समिधं तूष्णीमधौ ऊत्वा श्राध्या-
यनहोमादिवाग्मदेव्यागानान्तं उदीच्यं साधारणं
कर्म करणीयम् । तदभिधीयते । तत्र प्रथमं ॐ
अद्योत्वादि अत्रासुककर्मणि यत्किञ्चिद्देव्याङ्गुजपितं
तद्दोषप्रशमनाय श्राध्यायनहोममहं कुर्वीय
इति सङ्ख्यं कृत्वा अग्ने त्वं विधुनामासि इति
नाम कृत्वा संयुज्य पुनर्हृताक्षां प्रादेशप्रमाणां
समिधं तूष्णीमधौ ऊत्वा महायाहृतिहोमश्च
पूर्ववत् कृत्वा प्रायश्चित्तहोमं कुर्यात् । प्रजापति-
ऋषिरग्निर्देवता प्रायश्चित्तहोमे विनियोगः ।
ॐ पाहि गोऽप्र एनसे साहा । प्रजापतिऋषि-
र्विश्वेदेवा देवताः प्रायश्चित्तहोमे विनियोगः ।
ॐ पाहि गो विश्वेदेसे साहा । प्रजापतिऋषि-
र्विभावसुर्देवता प्रायश्चित्तहोमे विनियोगः ।
ॐ यज्ञं पाहि विभावसो साहा । प्रजापतिऋषि-
ः शतक्रतुर्देवता प्रायश्चित्तहोमे विनियोगः ।
ॐ सखं पाहि शतक्रतो साहा । प्रजापतिऋषि-
रनुष्टुप्ऋन्दोऽग्निर्देवता प्रायश्चित्तहोमे विनि-
योगः । ॐ पाहि गो अन्न एकथा पाह्यत
द्वितीयया पाहि गीर्भस्तिहृभिर्जपते पाहि
चतस्रभिर्वसो साहा । प्रजापतिऋषिर्गार्गीयत्री-
ऋन्दोऽग्निर्देवता प्रायश्चित्तहोमे विनियोगः ।
ॐ पुनरुज्जां निवर्त्तस पुनरन्न इयायथा पुनर्नः
पाह्यंसः साहा । प्रजापतिऋषिर्गार्गीयत्रीऋन्दो-
ऽग्निर्देवता प्रायश्चित्तहोमे विनियोगः । ॐ सहजां

कुशण्ड

निवर्त्तस्वामे पितुख धारया विश्वपुस्याः विश्वतः
परि साहा । प्रजापतिऋषिरनुष्टुप्ऋन्दोऽग्निर्दे-
वता प्रायश्चित्तहोमे विनियोगः । ॐ आत्रा-
यदनात्रां यज्ञस्य क्रियते मिथः अग्ने तदस्य
कल्पय त्वं हि वेत्य यथायथं साहा । प्रजापति-
ऋषिः पङ्क्तिऋन्दः प्रजापतिर्देवता प्रायश्चित्त-
होमे विनियोगः । ॐ प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो
विश्वो जातानि परितो बभूव । यत्कामास्ते
जुष्टमस्तन्नोऽस्तु वयं स्यामः पतयो रयीणां साहा ।
ततः पूर्ववदेव महायाहृतिहोमः समित्प्रक्षे-
पश्च । प्रजापतिऋषिर्गार्गीयत्रीऋन्दोऽग्निर्देवता
महायाहृतिहोमे विनियोगः । ॐ भूः साहा ।
प्रजापतिऋषिरग्निर्देवता वायुर्देवता महाया-
हृतिहोमे विनियोगः । ॐ भुवः साहा । प्रजा-
पतिऋषिरनुष्टुप्ऋन्दः सूर्यो देवता महायाहृति-
होमे विनियोगः ॐ खः साहा ॥ * ॥
ततोनवयहृदोमः । ॐ आद्यद्येन रजसा वर्त्त-
मानो निवेशयन्नन्तं मर्त्यश्च हिरण्ययेन सविता
रथेना देवो याति भुवनानि पश्यन् साहा । ॐ
आप्यायस समेतु ते विश्वतः सोमदृष्ट्यं भवा
वाजस्य सङ्गये साहा । ॐ अग्निर्मूर्द्धा दिवः
ककुत् पतिः पृथिव्या अयं अपां रेतांसि जिन्वति
साहा । ॐ अग्ने विवस्वदुषसश्चित्रं राधोऽमर्त्यं
आदाशुषे जातवेदो वहा त्वमर्द्यो देवां उषर्वुधः
साहा । ॐ रहस्यते परिदीया रथेन रक्षोहा-
ऽग्निर्वा अपवाधमानः प्रभङ्गत्सेनाः प्रष्टवो युधा
जयन्नसाकमेधविता रथानां साहा । ॐ शुक्र-
न्तेऽन्यदयजन्तेऽन्यद्विषुर्दृष्टनी द्यौरिवाति ।
विश्वो हि माया अवसि स्वधावन् भद्रा ते पूषन्निह
रातिरस्तु साहा । ॐ अन्नो देवो रभीष्टये अन्नो
भवन्तु पीतये । शंशोरभिश्चवन्तु नः साहा ।
ॐ कयानश्चित्र आभुवदूती सदादधः सखा
कया सचोष्टया हृता साहा । ॐ केतुं हन्वन्नके-
तवे पेशो मर्त्या अपेप्रसे समुद्रङ्गिरजायथाः
साहा ॥ * ॥ ततः इन्द्राद्यष्टलोकपालहोमं प्रवक्ष्य-
देवताहोमश्च कृत्वा हृताक्षां प्रादेशप्रमाणां समिधं
तूष्णीमधौ ऊत्वा उदकाङ्गुलियेकं कुर्यात् । प्रजा-
पतिऋषिः सविता देवताअग्निपर्युत्तये विनियोगः ।
ॐ देव सवितः प्रसुवयश्च प्रसुवयश्चपतिं भगाय
दिव्यो गन्धर्वः केतपूः केतन्नः पुनातु वाचस्पति-
र्वाचन्नः खदतु । अनेनोदकाङ्गुलिना दक्षिणा-
वर्त्तनाग्निं वेष्टयेत् । प्रजापतिऋषिरदितिर्देवता
उदकाङ्गुलियेके विनियोगः । ॐ अदितेऽन्व-
मंस्थाः अनेनाग्नेर्दक्षिणतः पश्चिमान्तात् पूर्वान्तं
यावदुदकाङ्गुलिना सिञ्चेत् । प्रजापतिऋषिरनु-
मतिर्देवता उदकाङ्गुलियेके विनियोगः । ॐ
अनुमतेऽन्वमंस्थाः अनेनाग्नेः पश्चिमतो दक्षिणा-
न्तादुत्तरान्तं यावदुदकाङ्गुलिना सिञ्चेत् । प्रजा-
पतिऋषिः सरस्वती देवता उदकाङ्गुलियेके वि-
नियोगः । ॐ सरस्वत्यन्वमंस्थाः । अनेनाग्नेरत्त-
रतः पश्चिमान्तात् पूर्वान्तं यावदुदकाङ्गुलिना
सिञ्चेत् । तत उत्तानहृत्तहयेन कतिपयाकारण-